

ALÁÁF

Carnaval: een stukje levende historie

Carnaval is voor een groot aantal mensen een gelegenheid om ongecompliceerd de alledaagse beslommeringen van zich af te zetten en enkele dagen te genieten van het leven. Inderdaad is deze levensinstelling onverbrekkelijk verbonden met carnaval, maar is eerder gevolg dan aanleiding.

In oorsprong is carnaval een lente- en vruchtbaarheidsfeest, dat diende om de goden gunstig te stemmen voor een rijke en overvloedige oogst. Er bestaan verschillende etymologische verklaringen: "carne vale" (vlees, vaarwel), "carne levare" (het achterwege laten van vlees eten in de vastentijd), of "carrus navalis" (scheepskar).

Niet alleen de etymologie van het woord carnaval is onduidelijk, maar ook die van "vastenavond" (Fastnacht). Betekent dat woord simpel "avond voor de Vasten", of is de "t" er later "ingesmokkeld" om dit verband te suggereren en moet men eigenlijk van "Fasnacht" spreken, wat zou zijn afgeleid van "faseln" (= gedijen, rijke vrucht voortbrengen)?

Religieuze wortels

De driedaagse periode van zotheid ging en gaat traditioneel vooraf aan de kerkelijke vastentijd. Het tijdstip van carnaval verschilt naar gelang de plaatselijke gebruiken. Het kan beginnen na Kerstmis, na Driekoningen, op 17 januari (feest van de H. Antonius), op 2 februari (feest van Maria Lichtmis); maar de eigenlijk kern ervan blijft de aan Aswoensdag voorafgaande week.

Karakteristieke en steeds terugkerende elementen van carnaval zijn: de verkiezing van een "Prins Carnaval" en een Raad van Elf, het onthullen en begraven van het plaatselijk carnavalssymbool, al dan niet gemaskerde carnavalsbals en straatfeesten, de carnavalsoptocht.

Carnaval is nauw verbonden met vroegere godsdiensten, zoals de Griekse "Kronia" en de Romeinse "Saturnaliën". Carnaval is van meet af aan een feestelijke periode van vernieuwing geweest, waarin chaos en wanorde uiteindelijk weer leidt tot herstel van de normale orde, die weer tot het einde van de volgende cyclus in stand wordt gehouden. Carnaval is dus een feest van begin en einde van het (zonne)jaar en tezamen met de zuiverende boeteperiode van de vastentijd een inleiding op het paasfeest.

Carnaval kan dus beschouwd worden als een rite de passage, een overgangsrитуeel van donker naar licht, van winter naar zomer, het eerste lentefeest. "De donkere winter met zijn demonen moet verdreven worden, aarde en gemeenschap maken zich op om de nieuwe vruchtbaarheid onder de vlag van de zomer te ontvangen. Tijd voor de grote schoonmaak, niet alleen van de natuur, maar ook van de zonden en overtredingen binnen de eigen leefgemeenschapⁱ".

Maskers en vermommingen hebben bij deze traditionele Germaanse feesten steeds een belangrijke rol gespeeld. Met name dierenvermommingen waren geliefd: geiten, beren en paardenmaskers waren bedoeld als personificaties van bepaalde godheden. Het woord "masker" zou van het Germaanse "masca" komen, wat "heks" betekentⁱⁱ.

Bloeiperioden

Carnaval heeft in het verleden verschillende bloeiperioden gekend. Het feest was vooral in de late middeleeuwen ontzettend populair, en zo ongeveer alles was toegestaan. Vooral de geestelijkheid moest het dikwijls ontgelden. Zo werden er bijvoorbeeld "nepmissen" opgedragen, waarbij elk gedeelte werd afgesloten met een luidruchtige boer door het gehele kerkvolk. Of er werden onzinnige liederen tegen elkaar ingezongen, waarna men zich de kerk uit haastte, omdat de laatst overgeblevene zonder pardon de broek omlaag werd getrokkenⁱⁱⁱ. Zogenaamde predikanten hielden spotpreken (anno 1991: "tonpraoters") en staken de draak met kerkelijke en godsdienstige verordeningen. Flink drinken en de beest uithangen vormden de beste condities om je verzekeren van een bijzonder plaatsje in de hel. In het prachtige boek van Herman Pleij, Het gilde van de Blauwe Schuit^{iv} - worden de vaak ruwe en ordinaire praktijken en gebruiken die hierbij hoorden gedetailleerd beschreven.

Na de tamelijk ongebreidelde onstuimigheid en uitbundigheid in de middeleeuwen kwam er een eerste voorzichtige reactie van de overheid. Men vond het soms wel erg ver gaan. Veel haalde dat echter allemaal niet uit: het feest bleef bijzonder populair en er werd over het algemeen flink doorgefeest met carnaval.

Maar in de twee daarop volgende eeuwen veranderde dat: veel burgers distancieerden zich van het volkse en boerse gedoe. In de 17e en 18e eeuw is er dan ook slechts sprake van een "sluimerende subcultuur, die als achterlijk plattelandsvermaak in de stad verboden werd...Binnen de stad groeit onder de elite verzet aan het eind van de middeleeuwen tegen van het platteland geïmporteerde volksgebruiken. De nieuwe bovenlaag profileert zich in de 16e eeuw door zich af te zetten tegen alles wat naar boeren riekt. Het is uit met het boerenvermaak^v.

Nog in 19e en 20e eeuw - waarin weer sprake is van een opleving van het carnavalsfeest - klonk dit verzet in sommige streken van het zuiden^{vi} door: in 1849 waren er in Breda flinke ongeregelheden en in 1919 moest de Bossche marechaussee eraan te pas komen om al te uitbundige carnavalsvierders tot kalmte aan te manen.

Aarzelend begint de opbloei van het carnavalsfeest weer onder invloed van de Romantiek: Franse, Italiaanse en Duitse vorsten blazen het feest nieuw leven in. Franse soldaten brengen het feest naar Keulen, vanwaaruit het overslaat naar Maastricht en Venlo, en wat later naar Brabant. Het moderne carnaval komt echter pas weer echt tot bloei in de jaren dertig. "Het feest wordt aangegegrepen als mogelijkheid voor het vestigen van een nieuwe identiteit in het kader van de katholieke emancipatie. Ongetwijfeld speelt de crisissituatie van die jaren daarbij ook een rol: bij weinig brood moeten er wel meer spelen komen^{vii}".

Rolomkering

Carnaval zet de wereld op zijn kop. Bestaande normen en waarden, regels, wetten en gebruiken worden op de korrel genomen en men drijft de spot met vooraanstaande burgers en de (kerkelijke en maatschappelijke) overheid. Op deze manier kan veel stoom worden afgeblazen en kan men weer met frisse

moed het komende jaar ingaan. De rolomkeringsmotieven zijn al te vinden in de oude Romeinse en Babylonische godsdienstige rituelen.

Het omkeren van de bestaande orde stond dus centraal: de knechten mogen voor enkele dagen de baas spelen. Prins carnaval en zijn adjudant krijgen voor drie dagen de sleutels van het stadhuis overhandigd en bekleden voor die tijd de functie van burgemeester en raad van stad/dorp.

Maar de wanorde is slechts van tijdelijke aard: na enkele dagen van feestvieren is het gedaan met de pret en keert de normale gang van zaken weer terug. Het carnavalssymbool wordt plechtig verbrand of begraven, de sleutels van het Prinsenvolk moeten weer worden teruggegeven en op Aswoensdag rest nog de sobere ceremonie van het haring-happen. Veertig dagen van inkeer en vasten volgen.

Carrus navalis

Oud-Germaanse gebruiken maken melding van scheepskarren, waarmee men om de velden trok om bij de goden vruchtbaarheid van de grond af te smeken. Deze scheepskarren kan men zien als de huwelijksboot van Gea, de godin van de aarde en de zonnegod. Maar ook als voertuig naar de andere wereld. Ongetwijfeld ligt bij deze scheepskarren de oorsprong van onze hedendaagse carnavalsoptochten. De wagens zijn ook terug te vinden in lenterituelen van oude Egyptische en Babylonische godsdiensten. Zo vierde men in Egypte het feest van vruchtbaarheidsgodin Isis, die met een blauwe schuit de Nijl afvoer. In het oude Babylonië werd er bij gelegenheid van Nieuwjaar een optocht met een scheepskar georganiseerd ter verering van de god Mardoek. In deze kar werd iemand meegevoerd die voor enkele dagen de rol van koning vervulde. Aan het einde van het feest was hij gedoemd te sterven: een soort reinigingsritueel dus^{viii}.

In veel preken en teksten ten tijde van de middeleeuwen wordt het beeld van een schip gebruikt om de christelijke leer te verduidelijken: het schip van de kerk, de doop, het paradijs, genade, Maria als schip, enz.

Met name het beeld van het boete-schip wordt in de middeleeuwen vaak gebruikt: het schip van de doop is uit de koers geslagen en zwaar gehavend door de zonde van de mens. Boetedoening is de enige manier om te ontkomen aan de gevaren van de tocht naar het heil.

Vanaf de vroege middeleeuwen is er sprake van boeteschepen, beladen met ruziënde personen die zich aan een losbandig leven te buiten zijn gegaan; met aan het hoofd de grootste nar, verkleed in een uniform van een gezagsdrager. Uit deze traditie stammen waarschijnlijk de latere voorstellingen van het narrenschip en de narrenwagen, als voertuigen van gepersonifieerde zonden en deugden. Boete- en narrenscheperen stonden dus model voor de Vastelavondvieringen (carnaval), waarbij door de burgerij een schuit op wielen werd voortgetrokken. Ze beeldden daarmee zonden en ondeugden uit, waarbij ze zichzelf als narren of betrokken stonden, die de stedelijke samenleving ritueel wilden verwerpen, konden vermommen.

Kerk en carnaval

De kerk heeft een aantal Germaanse gebruiken en rituelen gekerstend. Het lentefeest werd al door de eerste christenen gevierd als "christelijk" feest. Maar

niet alle gebruiken werden door de kerk overgenomen en gekerstend. Met name de scheepskar, waarop de plaatselijke clerus soms op ongenadige wijze onder schot werd genomen, was een doorn in het oog van de officiële kerkelijke gezagsdragers. Dat leidde in de 8e eeuw zelfs tot een verbod om ermee rond te trekken^x. Onder invloed van de Reformatie werd het carnavalsfeest steeds verder teruggedrongen, en werd de nadruk gelegd op innerlijke bekering en persoonlijke boetedoening.

Sociale functie

Carnaval had en heeft door de eeuwen heen een belangrijke sociaal-maatschappelijke functie gehad. "Carnavaloog" Theo Fransen uit Venlo zegt daarvan: "Je zit in een maatschappelijk rollenspel en je zal je aan bepaalde afspraken moeten houden...Met carnaval laat je dat allemaal vallen; je wenst je dan niet meer te houden aan de spelregels van alledag en wilt daar ook niet op aangesproken worden, drie dagen lang. Dat alleen al brengt een enorme relativering met zich mee. Je ontdekt heel andere kwaliteiten, zowel bij jezelf als bij anderen, waarvan je voor die tijd geen notie had. Je zet die eeuwige sorteermachine, waarbij mensen in vakjes worden onderverdeeld stop...carnaval biedt ons een totaal andere dimensie erbij. Rationeel bekeken kun je alleen maar zeggen: waar is het goed voor, uren lichamelijke inspanning, hossen, vluchtige contacten, een duizelingwekkende hoeveelheid van indrukken...Maar, je maakt kennis met de feestvierende mens, en dat is veel breder dan altijd maar de mens in zijn problemen^{xn}".

Carnaval dus als een tijdelijke ontsnappingsmogelijkheid en als uitlaatklep. Carnaval kan in die zin een louterende en bevrijdende functie hebben. Voor even mag je je onttrekken aan ingeslepen sociale kaders en rollenpatronen. Chaos en wanorde als basis voor regelmaat en vaste patronen. In dat opzicht verkeert carnaval in goed bijbels gezelschap.

LITERATUUR

Huib Niessen, Carnaval: feest van "de vetjes en de pretjes", in Het Nieuwsblad van 16 februari 1985.

Herman Pleij, Agge maor leut 'et - de media vertellen U wel hoe, in De Volkskrant van 20 februari 1982.

Marjan de Bruin, De nivellering van een uitbundig volksfeest, in Welzijnsweekblad van 19 februari 1982, blz. 8-10.

Anna van Bohemen, Carnaval in de klas, in De wereld van het jonge kind 18(1991)5, 108-111 (met literatuuropgave).

Herman Pleij, Het gilde van de Blauwe Schuit, Meulenhoff, Amsterdam, 1979, 1983² (dissertatie).

■, Spectrum Standaardencyclopedie, deel 3, Utrecht/Antwerpen, 1970.

Theo Fransen, Carnaval ontmaskerd, De Lijster, Maasbree, 1981.

G. den Besten/Th. Paping/H. Pol (red.), Mens & Medemens; Geestelijke stromingen in onze samenleving, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1991, blz. 148 - 149.

A. Kessler, De feesten van het jaar; Een verhalenboek over feesten en seizoenen, Gottmer, Haarlem, 1982.

VOETNOTEN

i. Vgl. H. Pleij, Agge maor leut 'et - de media vertellen wel U wel hoe, in De Volkskrant van 20 februari 1982.

ii. Vgl. Anna van Bohemen, Carnaval in de klas, in De wereld van het jonge kind 18(1991)5, 108.

iii. Het thema van de uitgetrokken broek komt in de Middeleeuwen overigens meer voor. Zo is er een kerstvoorstelling op een altaarschilderij in Tirol bekend, waar Jozef met uitgetrokken broek in de stal zit, terwijl zijn broek in de kribbe ligt. Het thema van de uitgetrokken broek kwam ook in een aantal populaire kerstliederen voor. Zie J. Bulckens/G. Verbrugghe, De evolutie van kerstvoorstellingen in de christelijke kunst, in Verbum 54(1987)6, blz. 107.

iv. Vgl. Herman Pleij, Het gilde van de Blauwe Schuit. Literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen. Meulenhoff, Amsterdam, 1979, 1983².

v. Vgl. Herman Pleij, art. cit.

vi. Dat carnaval niet alleen in het zuiden van ons land populair was, bewijzen talloze prenten uit vorige eeuwen. Vgl. het boekje van Maarten Douwes Teenstra (1795 - 1864), De Kinderwereld (1853), waarin een waarschuwende vinger werd opgestoken naar carnaval, het feest van de vele "pretjes en vetjes der smulpapen". Zie Huub Niessen, Carnaval: feest van "de vetjes en de pretjes", in Het Nieuwsblad van 16 februari 1985.

vii. Vgl. H. Pleij, art. cit.

viii. Vgl. Anna van Bohemen, art. cit.

ix. Vgl. Anna van Bohemen, art. cit.

x. Theo Fransen in Welzijnsweekblad van 19 februari 1982, blz. 8 en 10.